अस्वीकरण

नेपालीमा अनुवाद गरिएको मामिलाको निर्णय पक्षहरुले आफ्नो भाषामा बुझ्नु को लागि मात्र हो। सबै व्यावहारिक र आधिकारिक उद्देश्यका लागि, फैसलाको अंग्रेजी संस्करण नै प्रामाणिक हुनेछ र कार्यान्वयनको उद्देश्यका लागि पनि अंग्रेजी भाषा मै जारी भएको फैसला मान्य हुनेछ।

[२०२४] १२ एस. सी. आर. ४५३ : २०२४ आई. एन. एस. सी. ९७०

नवरतन लाल शर्मा विरुद्ध राधा मोहन शर्मा र अन्यहरु
(देवानी अपील नं. १४३२८/२०२४)
१२ डिसेम्बर २०२४
*[न्यायाधीशहरू: पामिदिघनतम श्री नरसिम्हा र मनोज मिश्र]**

विचारणीय विषय

सम्झौताको आदेशमा यस्तो स्वतन्त्रता नभएको अवस्थामा पनि पहिलो पुनरावेदनलाई पुनःस्थापना गर्ने पक्षको अधिकारको सम्बन्धमा प्रश्न उठ्यो।

मुख्य बुँदाहरू

नागरिक प्रक्रिया संहिता, १९०८ – आदेश २३ नियम ३ – मामिलाको सम्झौता – पुनरावेदकद्वारा घोषणा र निषेधाज्ञाको लागि मामिला – सुनुवाई न्यायालयद्वारा खारेज – पुनरावेदकले पहिलो पुनरावेदन दायर गरे – विचाराधीन रहँदा, पक्षहरूबीच सम्झौता भयो र त्यसका सर्तहरूको आधारमा, उच्च न्यायालयले पहिलो पुनरावेदनलाई निस्तारण गर्यो – तर, उत्तरदाताले सम्झौताका सर्तहरू पालना गर्न नसकेको – पुनरावेदकले जालसाजीको आरोप लगाउँदै पुनरावेदन पुनःस्थापनाको लागि निवेदन दिए – उच्च न्यायालयले सम्झौता दर्ता गर्दा पुनरावेदन पुनःस्थापनाको स्वतन्त्रता नदिएको आधारमा निवेदन खारेज गर्यो – वैधता:

निर्णय: आदेश २३ नियम ३ को स्पष्टीकरणले स्पष्ट रूपमा बताउँछ कि करार ऐन अन्तर्गतका अवैध र अमान्य सम्झौताहरूलाई वैध मानिने छैन – आफ्नो निवेदनमा जालसाजीको आरोप लगाएर, पुनरावेदकले सम्झौताको वैधतामा प्रश्न उठाइरहेका छन् किनकि सो प्रमाणित भएमा सम्झौतालाई करार ऐन अन्तर्गत अमान्य बनाउन सकिन्छ – जब न्यायालयले आदेश २३ नियम ३ अन्तर्गत सम्झौताको आधारमा कुनै कार्यवाहीलाई निस्तारण गर्छ, तब उसले यो मामिलाको जाँच गर्नुपर्ने र सम्झौता वा सम्झौता वैध छ भन्ने कुरामा सन्तुष्ट हुनुपर्ने कर्तव्य छ – यो मामिला सम्झौताको आदेश पारित भएपछि पनि निवेदनमार्फत उठाउन सकिन्छ – उच्च न्यायालयले निवेदनलाई केवल सम्झौता दर्ता गर्ने आदेशले पुनरावेदन पुनःस्थापनाको स्वतन्त्रता नदिएको आधारमा खारेज गर्यो – यो सही दृष्टिकोण होइन, किनकि यसले पुनरावेदकलाई नागरिक प्रक्रिया संहिता अन्तर्गत उपलब्ध गराइएको वैधानिक अधिकार र उपायलाई पराजित गर्दछ – सम्झौताको निवेदनलाई स्वीकार गर्ने न्यायालयले मात्र यसको वैधता निर्धारण गर्न सक्छ, सम्झौता दर्ता गर्ने समयमा वा निवेदनमार्फत प्रश्न उठाउँदा – सम्झौताको आदेशबाट पीडित पक्षलाई अन्य कुनै उपाय उपलब्ध छैन किनकि पुनरावेदन वा नयाँ मामिला चलाउन सकिँदैन – पुनरावेदकलाई उपलब्ध गराइएको वैधानिक उपायलाई रोक्ने कार्यमा उच्च न्यायालय सही छैन – जब कुनै मामिलाकर्तालाई वैधानिक उपाय उपलब्ध छ, तब न्यायालयले त्यस्तो उपायको प्रयोग गर्ने स्वतन्त्रता दिने प्रश्न उठ्दैन – न्यायालयले पुनःस्थापनाको लागि निवेदन दिने स्वतन्त्रतालाई अस्वीकार गर्ने र यसै आधारमा निवेदनलाई खारेज गर्ने कुनै औचित्य छैन – सार्वजनिक नीतिको विषयको रूपमा न्यायालयहरूले पक्षहरूलाई उपलब्ध गराइएका वैधानिक रूपमा प्रदान गरिएका उपायहरूलाई रोक्नु हुँदैन – सम्झौता पत्रले नै पक्षहरूको न्यायालयमा गएर यसको वैधतामा प्रश्न उठाउने अधिकारलाई मान्यता दिन्छ – उच्च न्यायालयको आदेश खारेज गरियो – निवेदनलाई गुणदोषको आधारमा निर्णय गर्न उच्च न्यायालयमा पठाइयो। [अनुच्छेद १३-१७]

उल्लेखित मामिलाका कानुनहरू:

बनवारी लाल विरुद्ध चन्दो देवी [१९९२] सप्ल. ३ एस. सी. आर. ५२४ : (१९९३) १ एस. सी. सी. ५८१; पुष्पा देवी विरुद्ध राजिन्दर सिंह [२००६] सप्ल. ३ एस. सी. आर. ३७० : (२००६) ५ एस. सी. सी. ५६६ – मा आधारित।

भानु कुमार जैन विरुद्ध अर्चना कुमार [२००४] सप्ल. ६ एस. सी. आर. ११०४ : (२००५) १ एस. सी. सी. ७८७; शिव शक्ति कोअप. हाउसिंग सोसाइटी, नागपुर विरुद्ध स्वराज डेवलपर्स [२००३] ३ एस. सी. आर. ७६२ : (२००३) ६ एस. सी. सी. ६५९; आर. राजन्ना विरुद्ध एस. आर. वेंकटस्वामी [२०१४] १४ एस. सी. आर. ५३५ : (२०१४) १५ एस. सी. सी. ४७१; त्रिलोकी नाथ सिंह विरुद्ध अनिरुद्ध सिंह [२०२०] ४ एस. सी. आर. ६५० : (२०२०) ६ एस. सी. सी. ६२९; आर. जानकीअम्मल विरुद्ध एस. के. कुमारस्वामी [२०२१] ६ एस. सी. आर. ३३३ : (२०२१) ९ एस. सी. सी. ११४; श्री सूर्य डेवलपर्स एण्ड प्रमोटर्स विरुद्ध एन. सैलेश प्रसाद [२०२२] ३ एस. सी. आर. १०८१ : (२०२२) ५ एस. सी. सी. ७३६; बसवराज विरुद्ध इन्दिरा [२०२४] २ एस. सी. आर. ९३५ : (२०२४) ३ एस. सी. सी. ७०५ – उल्लेख गरियो।

ऐनहरुको सुची

करार ऐन, १८७२; नागरिक प्रक्रिया संहिता, १९०८।

मुख्य सब्दहरुको सुची

पहिलो पुनरावेदन पुनःस्थापना गर्ने पक्षको अधिकार; सम्झौताको आदेश; मामिलाको सम्झौता; अवैध र अमान्य सम्झौताहरू; निवेदनमा जालसाजी; वैधानिक अधिकार र उपाय; पुनःस्थापना; उपायहरू; सम्झौता पत्र।

मामिलाको उत्पति

देवानी अपीलीय क्षेत्राधिकार: देवानी अपील नं. १४३२८/२०२४
राजस्थान उच्च न्यायालय, जयपुरको १९.१०.२०२३ मितिको फैसला र आदेशबाट एस. बी. सी. एम. ए. नं. १६२/२०२२

पक्षहरुको तर्फबाट उपस्थिति

पुनरावेदकको तर्फबाट वरिन्दर कुमार शर्मा, अधिवक्ता।
उत्तरदाताहरूको तर्फबाट सुश्री सुरभी गुलेरिया, सुश्री मेघा कर्णवाल, अधिवक्ताहरू।

सर्वोच् न्यायालयको निर्णय/आदेश

फैसला पामिदिघनतम श्री नरसिम्हा, जे।

निर्णय

१. अनुमति प्रदान गरियो।

२. पुनरावेदकले सुरुमा घोषणा र निषेधाज्ञाको लागि मामिला दायर गरेका थिए, जुन सुनुवाई न्यायालयले खारेज गर्यो। पुनरावेदकले त्यसपछि पहिलो पुनरावेदन दायर गरे। त्यो मामिला

विचाराधीन रहँदा, पक्षहरूबीच सम्झौता भयो, पुनरावेदनलाई यसका सर्तहरूको आधारमा निस्तारण गर्न सहमत भए। मिति १४.०७.२०२२ मा, उच्च न्यायालयले पुनरावेदकको नागरिक प्रक्रिया संहिता, १९०८ को आदेश २३ नियम ३ अन्तर्गतको निवेदनलाई स्वीकार गर्यो र सम्झौताका सर्तहरूको आधारमा पहिलो पुनरावेदनलाई निस्तारण गर्यो। तर, उत्तरदाताले सम्झौताका सर्तहरू पालना गर्न नसकेपछि, पुनरावेदकले पुनरावेदन पुनःस्थापनाको लागि निवेदन दिए। दुर्भाग्यवश, यो निवेदन उच्च न्यायालयले सम्झौता दर्ता गर्दा पुनरावेदन पुनःस्थापनाको स्वतन्त्रता नदिएको भन्दै खारेज गरियो।

३. वैधानिक ढाँचा र आदेश २३ नियम ३ र ३ए, सम्बन्धित न्यायिक दृष्टान्तहरूबाट सूचित भएको, ध्यानपूर्वक विचार गरेपछि, हामीले पुनरावेदनलाई मन्जुर गरेका छौं। हामीले निर्देशन दिएका छौं कि यस्तो अवस्थामा, पुनःस्थापना नै एकमात्र उपाय हो, जसलाई पीडित पक्षले वैधानिक अधिकारको रूपमा प्रयोग गर्न सक्छ।

४. संक्षिप्त तथ्यहरू यो छन् कि पुनरावेदक मामिलाको सम्पत्तिको मालिक हुन्। उनले उत्तरदाताहरू विरुद्ध १९.०७.२०१० र २७.०७.२०१० मितिको मुख्तियारनामा, ३१.०८.२०१० र १५.०९.२०१० मितिको बिक्री पत्र रद्द गर्ने र स्थायी र अनिवार्य निषेधाज्ञा प्रदान गर्ने माग गर्दै मामिला दायर गरेका थिए। उत्तरदाता नं. १ ले उल्लिखित मुख्तियारनामामा जालसाजी गरेको र पछि उत्तरदाता नं. २ को पक्षमा उल्लिखित बिक्री पत्रहरूमा हस्ताक्षर गरेको आधारमा। सुनुवाई न्यायालयले १७.०२.२०१४ मा मामिला खारेज गर्यो र पुनरावेदकले राजस्थान उच्च न्यायालयमा पहिलो पुनरावेदन दायर गरे।

१ यहाँ "नागरिक प्रक्रिया संहिता" भनिनेछ।

५. पहिलो पुनरावेदन विचाराधीन रहँदा, पुनरावेदक र उत्तरदाता नं. २ बीच सम्झौता भयो, जुन १८.०५.२०२२ मितिको सम्झौता पत्र र ०८.०७.२०२२ मितिको शुद्धिपत्र सम्झौतामा दर्ता गरियो। सम्झौताले मामिलाको सम्पत्तिको विकासको परिकल्पना गर्यो, जसअनुसार उत्तरदाता नं. २ ले पुनरावेदकलाई केही रकम तिर्नुपर्ने थियो। १८.०५.२०२२ मितिको सम्झौता पत्रको अनुच्छेद ४ र ७ सान्दर्भिक छन् र सन्दर्भको लागि यहाँ उद्धृत गरिएको छः
"(४) पक्षहरूबीच माननीय राज्य उच्च न्यायालयमा पहिलो पुनरावेदन नं. २१०/२०१४ विचाराधीन छ। उक्त सम्झौता अन्य मामिलाहरूमा पेश गरिनेछ र दुवै पक्षले सम्झौताको आधारमा ती मामिलाहरूलाई समाधान गर्न सक्नेछन्, तर यदि सम्झौताका सर्तहरू उल्लङ्घन भएमा उत्तरदाताले उक्त पुनरावेदन नं. २१०/२०१४ लाई निवेदन दिएर पुनःस्थापना गर्ने अधिकार राख्नेछ।
...
(७) पहिलो पक्षले दोस्रो पक्षलाई १८/५/२२ मितिको चेक नं. १६०७११ रु. ११,००,०००/- आजै दिएको छ, चेकमा लेखिएको मितिमा बैंकमा चेक प्रस्तुत गरेर भुक्तानी लिन सकिन्छ। विकसित जग्गाको भाडा दिएपछि, उक्त रकम बराबरको रकम खसरा नं. ११ बाट, दोस्रो पक्षले पहिलो पक्षलाई दिनेछ। यदि कुनै चेक अनादर भएमा, सम्झौतालाई अमान्य मानिनेछ।"
६. पक्षहरूले नागरिक प्रक्रिया संहिताको आदेश २३ नियम ३ अन्तर्गत सम्झौताअनुसार पहिलो पुनरावेदन निस्तारणको लागि निवेदन दिए, जसमा उत्तरदाता नं. १ लाई सम्झौतामा कुनै आपत्ति नभएको र यदि सहमति भएको भुक्तानी पूरा नभएमा र चेकहरू अनादर भएमा पुनरावेदकले पुनरावेदन पुनःस्थापनाको लागि निवेदन दिन सक्नेछ।
७. १४.०७.२०२२ मितिको आदेशद्वारा, उच्च न्यायालयले १८.०५.२०२२ मितिको सम्झौता र ०८.०७.२०२२ मितिको शुद्धिपत्र सम्झौतालाई दर्ता गरेर र तिनीहरूलाई आफ्नो आदेशको अंश

बनाएर पहिलो पुनरावेदनलाई निस्तारण गर्यो। तर, न्यायालयले पक्षहरूलाई पहिलो पुनरावेदन पुनःस्थापना गर्ने स्वतन्त्रता नभएको पनि ठहर गर्यो। आदेशको सान्दर्भिक अंश यस प्रकार छः "५. यस न्यायालयले पुनरावेदनको गुणदोषमा प्रवेश नगरी तर पहिलो पुनरावेदन पुनःस्थापना गर्ने कुनै स्वतन्त्रता नदिई, यो विचार राख्दछ कि जब दुवै पक्षले सम्झौताका सर्तहरूमा प्रवेश गरेका छन् र सम्झौताका सर्तहरू पालना गर्न सहमत भएका छन्, यो पुनरावेदन तदनुसार निस्तारण गर्न योग्य छ।

६. तसर्थ, १८.०५.२०२२ मितिको सम्झौता र ०८.०७.२०२२ मितिको शुद्धिपत्र सम्झौतालाई दर्ता गरियो र सम्झौताका सर्तहरूको आधारमा पहिलो पुनरावेदन निस्तारण गरियो।

७. १८.०५.२०२२ मितिको सम्झौता र ०८.०७.२०२२ मितिको शुद्धिपत्र सम्झौतालाई यस आदेशको अंशको रूपमा मानिनेछ।"

(जोड दिइएको)

८. सम्झौताको पालनाको लागि भनिएको उत्तरदाता नं. २ द्वारा जारी गरिएका चेकहरू अनादर भएपछि, पुनरावेदकले जालसाजी र आफ्नो कब्जामा गैरकानुनी हस्तक्षेप र सहमति भएको रकम नतिरिकन जग्गालाई परिवर्तन गर्ने प्रयास गरेको आरोप लगाउँदै पुनरावेदन पुनःस्थापनाको लागि उच्च न्यायालयमा निवेदन दिए। हामीसमक्ष विवादित आदेशद्वारा, उच्च न्यायालयले निवेदनलाई केवल १४.०७.२०२२ मितिको आदेशमा न्यायालयले पक्षहरूलाई पुनरावेदन पुनःस्थापना गर्ने स्वतन्त्रता नदिएको स्पष्ट रूपमा दर्ता गरेको आधारमा खारेज गर्यो। उच्च न्यायालयले १४.०७.२०२२ मितिको आदेश सहमति भएको आदेश भएको र पक्षहरूलाई पहिलो पुनरावेदन पुनःस्थापना गर्ने स्वतन्त्रता नभएको थाहा भएकोले, सम्झौता पालना नभए पनि पुनःस्थापनाको लागि निवेदन स्वीकार्य नभएको ठहर गर्यो। उच्च न्यायालयको १९.१०.२०२३ मितिको छोटो आदेश यहाँ उद्धृत गरिएको छः

"१. एस. बी. सिभिल फर्स्ट अपील नं. २१०/२०१४ लाई १४.०७.२०२२ मितिको आदेशलाई फिर्ता लिएर पुनःस्थापना गर्न माग गर्दै पुनरावेदक-वादीले तत्काल विविध निवेदन दिएका छन् जसअनुसार पहिलो पुनरावेदन पक्षहरूबीच भएको १८.०५.२०२२ मितिको सम्झौताका सर्तहरूको आधारमा निस्तारण गरिएको थियो।

२. निवेदनमा उत्तरदाताहरूले सम्झौताका सर्तहरूको आधारमा जारी गरेका चेकहरू अनादर भएको र उत्तरदाताहरूले सम्झौताका सर्तहरू पालना नगरेको, त्यसैले पहिलो पुनरावेदनलाई गुणदोषको आधारमा सुनुवाइको लागि पुनःस्थापना गर्नुपर्ने उल्लेख छ।

३. १४.०७.२०२२ मितिको आदेश, विशेष गरी अनुच्छेद नं. ५ को अवलोकनबाट, यो स्पष्ट छ कि यस न्यायालयले सम्झौताका सर्तहरूको आधारमा पहिलो पुनरावेदन निस्तारण गर्दा पक्षहरूलाई यो पहिलो पुनरावेदन पुनःस्थापना गर्ने स्वतन्त्रता नभएको स्पष्ट रूपमा अवलोकन गरेको छ। १४.०७.२०२२ मितिको आदेश सहमति भएको आदेश हो र दुवै पक्षलाई पहिलो पुनरावेदन

पुनःस्थापना गर्ने स्वतन्त्रता नभएको थाहा थियो, सम्झौता पालना भए पनि वा नभए पनि। तसर्थ, पहिलो पुनरावेदन पुनःस्थापनाको लागि निवेदन स्वीकार्य छैन।

४. यस प्रकार, माथिको अवलोकनको आधारमा, १४.०७.२०२२ मितिको आदेशलाई फिर्ता नलिइकन, पहिलो पुनरावेदन पुनःस्थापनाको लागि निवेदन अयोग्य छ। यदि १८.०५.२०२२ मितिको सम्झौताका सर्तहरू पालना नभएको खण्डमा, आवेदक-वादी कानुनअनुसार उपयुक्त कदम चाल्न स्वतन्त्र छन्।

५. माथिको अवलोकनका साथ, १४.०७.२०२२ मितिको आदेशलाई फिर्ता नलिइकन, विविध निवेदन निस्तारण गरियो।

६. यदि कुनै भएमा, स्थगन निवेदन र अन्य कुनै विचाराधीन निवेदनहरू निस्तारण गरियो।"

९. हामीले पक्षहरूको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरूको कुरा सुन्यौं।

१०. सम्झौताको आदेशलाई शासन गर्ने नागरिक प्रक्रिया संहिता अन्तर्गतका सान्दर्भिक प्रावधानहरू आदेश २३ नियम ३ र ३ए मा छन्, जुन यहाँ उद्धृत गरिएको छः "३. मामिलाको सम्झौता। — यदि न्यायालयलाई सन्तोषजनक रूपमा प्रमाणित हुन्छ कि कुनै मामिला पूर्ण रूपमा वा आंशिक रूपमा कुनै वैध सम्झौता वा सम्झौताद्वारा पक्षहरूद्वारा लिखित र हस्ताक्षर गरिएको छ वा यदि उत्तरदाताले मामिलाको सम्पूर्ण वा कुनै भागको विषयको सम्बन्धमा वादीलाई सन्तुष्ट पारेको छ भने, न्यायालयले त्यस्तो सम्झौता, सम्झौता वा सन्तुष्टिलाई दर्ता गर्ने आदेश दिनेछ र मामिलाका पक्षहरूसँग सम्बन्धित हदसम्म तदनुसार आदेश पारित गर्नेछ, चाहे सम्झौता, सम्झौता वा सन्तुष्टिको विषय मामिलाको विषयसँग समान होस् वा नहोस्: तर यदि एक पक्षले समायोजन वा सन्तुष्टि भएको आरोप लगाएको छ र अर्को पक्षले अस्वीकार गरेको छ भने, न्यायालयले प्रश्नको निर्णय गर्नेछ; तर प्रश्नको निर्णय गर्ने प्रयोजनको लागि कुनै स्थगन प्रदान गरिने छैन, जबसम्म न्यायालयले कारणहरू दर्ता गरेर त्यस्तो स्थगन प्रदान गर्न उपयुक्त ठान्दैन।

स्पष्टीकरण। — भारतीय करार ऐन, १८७२ (९/१८७२) अन्तर्गत अवैध वा अमान्य हुने सम्झौता वा सम्झौतालाई यस नियमको अर्थमा वैध मानिने छैन।
३ए. मामिलामा रोक। — यो आदेशमा आधारित सम्झौता वैध नभएको आधारमा आदेशलाई खारेज गर्न कुनै मामिला चल्ने छैन।"

११. यस न्यायालयले बनवारी लाल विरुद्ध चन्दो देवी २ मा पक्षहरूबीचको सम्झौताअनुसार कार्यवाही निस्तारण गर्ने र सम्झौताको आदेश फिर्ता लिने सम्बन्धमा कानुन प्रतिपादन गरेको छ। यसले ठहर गर्यो कि आदेश २३ नियम ३ अन्तर्गत, न्यायालयले न्यायिक मन लगाएर पक्षहरूबीचको सम्झौतालाई स्वीकार गर्नु र मामिलालाई निस्तारण गर्नुभन्दा पहिले वैध छ भन्ने कुरामा सन्तुष्ट हुनुपर्छ। यसबाहेक, आदेश २३ नियम ३ को प्रावधान र स्पष्टीकरणले आदेश दिन्छ कि न्यायालयले समायोजन वा सन्तुष्टि भएको छ कि छैन भन्ने "प्रश्नको निर्णय" गर्नुपर्छ र यो स्पष्ट पारिएको छ कि भारतीय करार ऐन, १८७२ ३ अन्तर्गत अवैध र अमान्य सम्झौताहरूलाई

वैध मानिने छैन। ४ प्रावधानको यस्तो पठनमा, न्यायालयले सम्झौता दर्ता गर्दा सम्झौताको आदेश पारित भएपछि पनि र कुनै पक्षले फिर्ता लिने निवेदन दिएपछि पनि करार ऐनका प्रावधानहरू अनुसार सम्झौताको वैधताको जाँच गर्न सक्ने ठहर गर्यो। ५

२ [१९९२] सप्ल. ३ एस. सी. आर. ५२४ : (१९९३) १ एस. सी. सी. ५८१
३ यहाँ "करार ऐन" भनिनेछ।
४ बनवारी लाल (उपर), अनुच्छेद ११-१३।
५ ऐजन, अनुच्छेद १४।

१२. यस मामिलामा कानुन पुष्पा देवी भगत विरुद्ध राजिन्दर सिंह ६ मा सारांशित गरिएको छ। यस मामिलामा, न्यायालयले नागरिक प्रक्रिया संहिताको धारा ९६(३) ७ र १९७६ मा संशोधनद्वारा नागरिक प्रक्रिया संहिताको आदेश ४३ नियम १(एम) लाई खारेज गर्ने र आदेश २३ नियम ३ए लाई पनि ध्यानमा राख्यो। यी परिणामहरू यो छन् कि सहमति भएको आदेश र सम्झौता दर्ता गर्ने (वा सम्झौता दर्ता गर्न अस्वीकार गर्ने) आदेशविरुद्ध पुनरावेदन चल्न सक्दैन, न त त्यस्तो आदेशलाई खारेज गर्न नयाँ मामिला दायर गर्न सकिन्छ। तसर्थ, पीडित पक्षलाई उपलब्ध एकमात्र उपाय आदेश २३ नियम ३ को प्रावधान अन्तर्गत सम्झौता दर्ता गर्ने न्यायालयमा जानु हो। न्यायालयले ठहर गर्यो:

"१७. आदेश २३ को संशोधित प्रावधानहरूबाट निस्कने स्थिति यस प्रकार संक्षेप गर्न सकिन्छ:
(क) नागरिक प्रक्रिया संहिताको धारा ९६(३) मा रहेको विशेष रोकलाई ध्यानमा राख्दै सहमति भएको आदेशविरुद्ध कुनै पुनरावेदन चल्न सक्दैन।
(ख) आदेश ४३ नियम १ को खण्ड (एम) लाई खारेज गरेको आधारमा सम्झौता दर्ता गर्ने (वा सम्झौता दर्ता गर्न अस्वीकार गर्ने) न्यायालयको आदेशविरुद्ध कुनै पुनरावेदन चल्न सक्दैन।
(ग) सम्झौता वैध नभएको आधारमा सम्झौताको आदेशलाई खारेज गर्न नियम ३-ए मा रहेको रोकलाई ध्यानमा राख्दै कुनै स्वतन्त्र मामिला दायर गर्न सकिँदैन।
(घ) सहमति भएको आदेश एउटा बन्देजको रूपमा काम गर्दछ र सहमति भएको आदेश पारित गर्ने न्यायालयले आदेश २३ नियम ३ को प्रावधान अन्तर्गत निवेदनमा आदेशद्वारा खारेज नगरेसम्म वैध र बाध्यकारी हुन्छ।

तसर्थ, सहमति भएको आदेशबाट बच्न सहमति भएको आदेशको पक्षलाई उपलब्ध एकमात्र उपाय भनेको सम्झौता दर्ता गर्ने र त्यसका सर्तहरूको आधारमा आदेश दिने न्यायालयमा जानु र सम्झौता नभएको प्रमाणित गर्नु हो। त्यस्तो अवस्थामा, सम्झौता दर्ता गर्ने न्यायालयले नै त्यहाँ वैध सम्झौता थियो कि थिएन भन्ने प्रश्नलाई विचार गर्नेछ र निर्णय गर्नेछ। यो यसकारण हो कि सहमति भएको आदेश भनेको पक्षहरूबीचको सम्झौताबाहेक अरू केही होइन जसमा न्यायालयको स्वीकृतिको छाप लगाइएको हुन्छ। सहमति भएको आदेशको वैधता पूर्ण रूपमा यसमा आधारित सम्झौता वा सम्झौताको वैधतामा निर्भर गर्दछ..."

(जोड दिइएको)

६ [२००६] सप्ल. ३ एस. सी. आर. ३७० : (२००६) ५ एस. सी. सी. ५६६
७ नागरिक प्रक्रिया संहिताको धारा ९६(३) यस प्रकार छ:
"९६. मूल आदेशबाट पुनरावेदन। —
(३) पक्षहरूको सहमतिमा न्यायालयले पारित गरेको आदेशबाट कुनै पुनरावेदन चल्ने छैन।"

१३. वर्तमान मामिलामा, पुनरावेदकले आफ्नो फिर्ता लिने निवेदनमा उत्तरदाताहरूले जालसाजी गरेको आरोप लगाएका छन्, जसलाई प्रमाणित गर्ने भार उसले बोक्नुपर्छ। ८ आदेश २३ नियम ३ को स्पष्टीकरणले स्पष्ट रूपमा बताउँछ कि करार ऐन अन्तर्गत अवैध र अमान्य सम्झौताहरूलाई वैध मानिने छैन। आफ्नो फिर्ता लिने निवेदनमा जालसाजीको आरोप लगाएर, पुनरावेदकले सम्झौताको वैधतामा प्रश्न उठाइरहेका छन् किनकि सो प्रमाणित भएमा सम्झौतालाई करार ऐन अन्तर्गत अमान्य बनाउन सकिन्छ। ९ जब न्यायालयले आदेश २३ नियम ३ अन्तर्गत सम्झौताको आधारमा कुनै कार्यवाहीलाई निस्तारण गर्छ, तब उसले यो मामिलाको जाँच गर्नुपर्ने र सम्झौता वा सम्झौता वैध छ भन्ने कुरामा सन्तुष्ट हुनुपर्ने कर्तव्य छ। प्रावधानले स्पष्ट रूपमा सम्झौताको निवेदनलाई स्वीकार गर्ने न्यायालयलाई यो मामिला निर्धारण गर्न बाध्य गर्दछ र बनवारी लाल (उपर) मा यस न्यायालयले प्रतिपादन गरेको कानुनअनुसार, यो मामिला सम्झौताको आदेश पारित भएपछि पनि फिर्ता लिने निवेदनमार्फत उठाउन सकिन्छ।

१४. विवादित आदेशद्वारा, उच्च न्यायालयले निवेदनलाई केवल १४.०७.२०२२ मितिको आदेशले पुनरावेदन पुनःस्थापनाको स्वतन्त्रता नदिएको आधारमा खारेज गर्यो। हामी यो विचार राख्दछौं कि यो सही दृष्टिकोण होइन, किनकि यसले पुनरावेदकलाई नागरिक प्रक्रिया संहिता अन्तर्गत उपलब्ध गराइएको वैधानिक अधिकार र उपायलाई पराजित गर्दछ। यस न्यायालयले पुष्पा देवी भगत (उपर) र अन्य धेरै मामिलाहरूमा १० ठहर गरेको छ कि सम्झौताको निवेदनलाई स्वीकार गर्ने न्यायालयले मात्र यसको वैधता निर्धारण गर्न सक्छ, सम्झौता दर्ता गर्ने समयमा वा फिर्ता लिने निवेदनमार्फत प्रश्न उठाउँदा। पीडित पक्षलाई अन्य कुनै उपाय उपलब्ध छैन किनकि पुनरावेदन र नयाँ मामिला नागरिक प्रक्रिया संहिता अन्तर्गत चल्न सक्दैन।

८ शान्ति बुधिया वेस्ता पटेल विरुद्ध निर्मला जयप्रकाश तिवारी (२०१०) ५ एस. सी. सी. १०४; के. श्रीनिवासप्पा विरुद्ध एम. मल्लम्मा (२०२२) १७ एस. सी. सी. ४६०।
९ करार ऐनको धारा १९ ले प्रदान गर्दछ कि जब कुनै सम्झौतामा सहमति जालसाजीद्वारा गराइएको हुन्छ, तब जसको सहमति गराइएको थियो उसको विकल्पमा यो अमान्य हुन्छ।
१० आर. राजन्ना विरुद्ध एस. आर. वेंकटस्वामी (२०१४) १५ एस. सी. सी. ४७१, अनुच्छेद ११; त्रिलोकी नाथ सिंह विरुद्ध अनिरुद्ध सिंह (२०२०) ६ एस. सी. सी. ६२९, अनुच्छेद १७ र १८; आर. जानकीअम्मल विरुद्ध एस. के. कुमारस्वामी (२०२१) ९ एस. सी. सी. ११४; श्री सूर्य डेवलपर्स एण्ड प्रमोटर्स विरुद्ध एन. सैलेश प्रसाद (२०२२) ५ एस. सी. सी. ७३६, अनुच्छेद ९; बसवराज विरुद्ध इन्दिरा (२०२४) ३ एस. सी. सी. ७०५, अनुच्छेद ९।

१५. यस कानुनी स्थितिको आधारमा, उच्च न्यायालयले पुनरावेदकलाई उपलब्ध गराइएको वैधानिक उपायलाई पहिलो स्थानमा रोक्ने कार्यमा सही थिएन। ११ वास्तवमा, जब कुनै मामिलाकर्तालाई वैधानिक उपाय उपलब्ध छ, तब न्यायालयले त्यस्तो उपायको प्रयोग गर्ने स्वतन्त्रता दिने प्रश्न उठ्दैन किनकि पक्षलाई कानुनअनुसार आफ्नो उपायहरू काम गर्न खुला रहन्छ। १२ तसर्थ, न्यायालयले १४.०७.२०२२ मितिको आदेशद्वारा पुनःस्थापनाको लागि निवेदन दिने स्वतन्त्रतालाई अस्वीकार गर्ने र यसै आधारमा विवादित आदेशद्वारा फिर्ता लिने निवेदनलाई खारेज गर्ने कुनै औचित्य थिएन। यसबाहेक, सार्वजनिक नीतिको विषयको रूपमा, न्यायालयहरूले पक्षहरूलाई उपलब्ध गराइएका वैधानिक रूपमा प्रदान गरिएका उपायहरूलाई रोक्नु हुँदैन।

१६. यो पनि सान्दर्भिक छ कि १८.०५.२०२२ मितिको सम्झौता पत्रको अनुच्छेद ४ ले पालना नभएको खण्डमा पुनरावेदन पुनःस्थापनाको लागि निवेदन दिने पुनरावेदकको अधिकारलाई

मान्यता दिन्छ। यसबाहेक, अनुच्छेद ७ ले भुक्तानी नभएको खण्डमा सम्झौतालाई अमान्य मानिने शर्त राख्दछ। यी खण्डहरूलाई सँगै पढ्दा, यो स्पष्ट छ कि सम्झौता पत्रले नै पक्षहरूको न्यायालयमा गएर यसको वैधतामा प्रश्न उठाउने अधिकारलाई मान्यता दिन्छ। यी खण्डहरू करार ऐनको धारा २८ मा प्रतिबिम्बित न्यायमा पहुँचको सार्वजनिक नीति विचारसँग मिल्दोजुल्दो छन् जसले पक्षलाई कानुनी उपायहरू मार्फत आफ्नो अधिकारहरू लागू गर्नबाट रोक्ने सम्झौताहरूलाई अमान्य बनाउँछ।

१७. यस विषयको आधारमा, हामी पुनरावेदनलाई मन्जुर गर्दछौं, १९.१०.२०२३ मितिको विवादित आदेशलाई खारेज गर्दछौं र फिर्ता लिने निवेदनलाई गुणदोषको आधारमा निर्णय गर्न उच्च न्यायालयमा पठाउँदछौं। यो भन्नु आवश्यक छैन कि हामीले यस विषयको गुणदोषको बारेमा कुनै राय व्यक्त गरेका छैनौं।

१८. लागतको बारेमा कुनै आदेश छैन। यदि कुनै भएमा, विचाराधीन निवेदनहरू निस्तारण गरियो।

मामिलाको परिणाम: पुनरावेदन मन्जुर गरियो।

†*हेडनोटहरू तयार गर्ने*: निधि जैन

---

११ भानु कुमार जैन विरुद्ध अर्चना कुमार (२००५) १ एस. सी. सी. ७८७, अनुच्छेद २८ र ३६ हेर्नुहोस्।
१२ शिव शक्ति कोअप. हाउसिंग सोसाइटी, नागपुर विरुद्ध स्वराज डेवलपर्स (२००३) ६ एस. सी. सी. ६५९, अनुच्छेद ३६ हेर्नुहोस्।